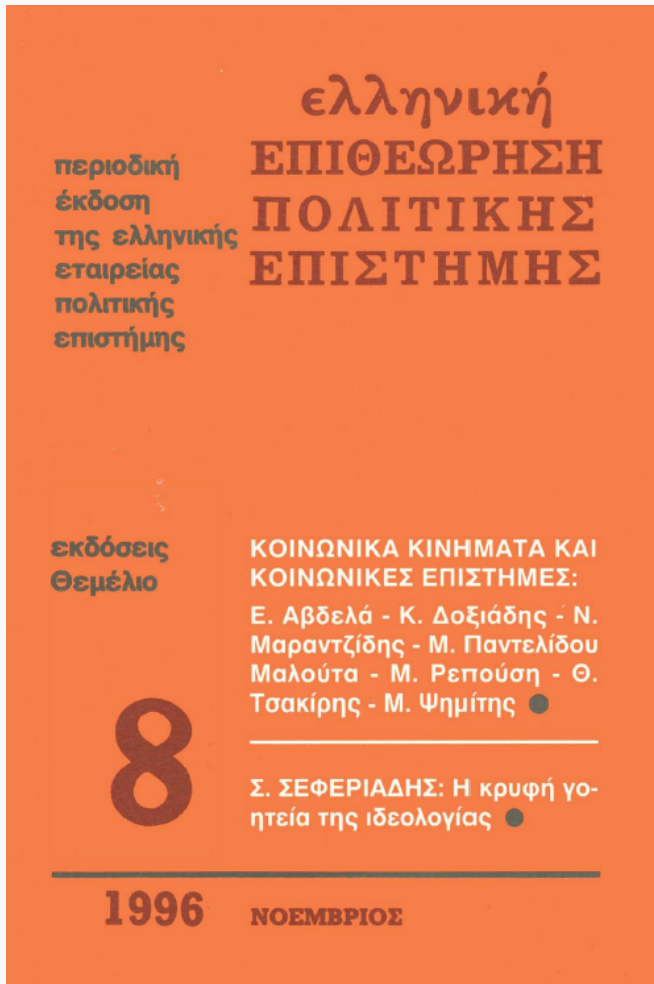

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 8, Αρ. 1 (1996)

Πολιτικό κόμμα και κοινωνικά κινήματα. Η σχέση ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της μεσογειακής Ευρώπης και τα κοινωνικά κινήματα

Νίκος Μαραντζίδης

doi: [10.12681/hpsa.15241](https://doi.org/10.12681/hpsa.15241)

Copyright © 2017, Νίκος Μαραντζίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαραντζίδης Ν. (2017). Πολιτικό κόμμα και κοινωνικά κινήματα. Η σχέση ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της μεσογειακής Ευρώπης και τα κοινωνικά κινήματα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8(1), 100–120. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15241>

ΝΙΚΟΣ ΜΑΡΑΝΤΖΙΔΗΣ*

**ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ:
Η ΣΧΕΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ
ΚΟΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ
ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ**

*Στη μνήμη της καθηγήτριας
μου, Annie Kriegel, που η θύ-
μηση του ζεστού χαμόγελού
της μου φέρνει πια μελαγχολία*

Η σχέση ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα εμπεριέχει πολλές όψεις και απαιτεί πολλαπλούς τύπους προσέγγισης, τόσο στο θεωρητικό (εννοιολογικές κατασκευές και μεθοδολογικές οπτικές) όσο και στο εμπειρικό επίπεδο (έρευνες πεδίου). Θα προσπαθήσουμε με την εργασία μας αυτή να καταγράψουμε ορισμένες πτυχές αυτής της σχέσης, όπως μορφοποιούνται μέσα από το δικό μας πρίσμα ανάλυσης.

Η δράση των κοινωνικών κινήματων άλλαξε το περιεχόμενο του πολιτικού λόγου των σύγχρονων κομμάτων. Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό μερικές φορές, που μας δίνεται η εντύπωση πως παρακολουθούμε μια βαθμιαία αλλαγή των θεματικών με τις οποίες καταπιάνονται τα κόμματα. Η επίδραση λοιπόν των κοινωνικών κινήματων στην πολιτική ζωή άλλαξε κάποια από τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου της πολιτικής και ανέδειξε νέες συμπεριφορές και πρότυπα. Όμως, κάτω από ποιες συνθήκες δημιουργήθηκαν αυτές οι επιδράσεις; Ποιοι παράγοντες συνδράμουν σε αυτήν τη διαπλοκή;

Πριν ξεκινήσουμε την ανάπτυξη των υποθέσεων και παρατηρήσεών μας, οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε πως στη δική μας εργασία δε γίνεται λόγος «περί της φύσης» των κοινωνικών κινήματων. Αποδεχόμαστε σε γενικές γραμμές τον ορισμό του Α. Touraine πως τα κοινωνικά κινήματα αποτελούν «συλλογικές συμπεριφο-

* Ο Νίκος Μαραντζίδης είναι Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

ρές που θέτουν σε αμφισβήτηση την κατεύθυνση και την κοινωνική χρήση των κεντρικών μοντέλων κουλτούρας (επενδύσεις, γνώση, ηθική)». ¹ Αυτό που μας ενδιαφέρει, είναι να δούμε τη σχέση τους με ένα σύνολο πολιτικών κομμάτων, θεωρώντας τα κινήματα ως ιδιαίτερο στοιχείο του περιβάλλοντος χώρου αυτών των κομμάτων. Με βάση λοιπόν αυτό το σημείο αναφοράς, ξεκινήσαμε να παρατηρούμε τη σχέση ανάμεσα στα Κ.Κ. της μεσογειακής Ευρώπης ² και τρεις τύπους κοινωνικών κινήματων: του φεμινιστικού κινήματος, του κινήματος των νέων, του κινήματος για την απελευθέρωση των ομοφυλόφιλων.

Τα κομμουνιστικά κόμματα της μεσογειακής Ευρώπης έχουν μερικά κοινά σημεία, βάση των οποίων τα επιλέξαμε. Συγκεκριμένα: (α) τα κόμματα αυτά λειτουργούν σε όμοια περίπου, από θεσμικής πλευράς, πολιτικά συστήματα (δυτικός κοινοβουλευτισμός), (β) έχουν μια κοινή τελεολογική διάσταση (κομμουνισμός), κοινή βασική ιδεολογικο-πολιτική θεωρία (πάλη των τάξεων), κοινή οργανωτική δομή, (γ) ανέπτυξαν ισχυρή δράση στο χώρο των νέων κοινωνικών κινήματων. Φυσικά, τα κόμματα αυτά πέρα από τις ομοιότητες τους έχουν και διαφορές, που μερικές από αυτές είναι σημαντικές.

Με αφετηρία την υπόθεση ότι η σχέση κόμματος-κινήματος δεν είναι ίδια σε όλες τις περιπτώσεις, αλλά εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δύο συμβαλλόμενων πλευρών, επιλέξαμε κοινωνικά κινήματα που παρουσιάζουν μεταξύ τους ουσιώδεις διαφορές τόσο στο περιεχόμενο των διεκδικησέων τους όσο και στο βαθμό μαζικότητας και κοινωνικής τους απήχησης, ώστε να καλύψουμε ένα σημαντικό φάσμα κοινωνικών κινήματων, πράγμα που μας βοηθάει να προχωρήσουμε σε ασφαλέστερες συγκρίσεις και γενικεύσεις.

Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε αυτή τη σχέση έχοντας κατά νου τρεις βασικές θεματικές ανάλυσης: (α) τον τύπο συμπεριφοράς, (β) τα δρώντα υποκείμενα, (γ) τη σύγκρουση.

Ο τύπος συμπεριφοράς (του) ή των κομμουνιστικών κομμάτων περιλαμβάνει τη γενική στάση αυτών των κομμάτων απέναντι στα προαναφερθέντα κοινωνικά κινήματα. Τα δρώντα υποκείμενα α-

1. A. Touraine, *Mouvements sociaux d'aujourd'hui, acteurs et analystes*, Les Editions Ouvrières, Παρίσι 1982, σ. 33.

2. Αναφερόμαστε στα Κ.Κ. της Ελλάδας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ισπανίας. Εξαιρείται από την εργασία μας η Κύπρος. Για την Ελλάδα λάβαμε υπόψη μας και την περίπτωση του ΚΚΕ ε.σ.

ποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα, που παρεμβαίνει στην κατασκευή αυτής της σχέσης, και τέλος η σύγκρουση είναι μια από τις ιδιαίτερες όψεις αυτού του δεσμού.

Θα πρέπει ακόμη να επισημάνουμε πως έχουμε ευθύς εξαρχής υπόψη μας τις βασικές αδυναμίες αυτής της δουλειάς, που εντοπίζονται από τη μια στην ελλιπή συγκριτική έρευνα και, από την άλλη στο ότι στηριχθήκαμε σε μεγάλο βαθμό σε έναν επίσημο πολιτικό-κομματικό λόγο, που συχνά απέχει από τις συνήθεις πρακτικές και κατ' επέκταση μπορεί να οδηγήσει σε λάθος δρόμους τον ερευνητή.³ Φιλοδοξία μας δεν είναι να αναδειχθούμε σε ορύτες που θα επιχειρήσουν μια «βαθιά» ανάλυση της σχέσης. Θα παραμείνουμε, προς το παρόν, οι ιχνηλάτες της.

3. Το αρχειακό υλικό, πάνω στο οποίο στηρίχτηκε αυτή η εργασία, αποτελείται από τα καταστατικά των τεσσάρων κομμουνιστικών κομμάτων, τις αποφάσεις-νοτοκομμένα συνεδρίων και συνδιασκέψεων, κάποια έντυπα αυτού του πολιτικού χώρου (Révolution, Cahiers du Communisme, L'humanité, L'Unità, Ρίζοσπάτης, Αυγή, Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Οδηγητής, Θούριος), την «κοινή διακήρυξη του ιταλικού και ισπανικού κομμουνιστικού κόμματος» (12.7.1975), την «κοινή διακήρυξη του ιταλικού και γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος» (17.11.1975), συνεντεύξεις κομμουνιστών ηγετών και άλλων στελεχών (Καρίγιο, Μ. Αζκαράτε, Μαρσαί, Μπερλινγκουέρ, Ιγγκράο, Αμέντολα, Τρεντίν, Φλωράκης, Παπαρήγα, Κύρκος, κλπ.), βιβλία που έχουν εκδοθεί με προπαγανδιστικό κυρίως χαρακτήρα (π.χ. J. Eleinstein, *Le PC*, Grasset, Παρίσι 1976, Σ. Χαλβατζής, *Η πορεία της νεολαίας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986, κλπ.). Από την πλευρά των κοινωνικών κινήματων συλλέχθηκαν κείμενα, βιβλία, αποφάσεις συνεδρίων ή συναντήσεων (φοιτητικών, γυναικείων). Δεν πρέπει επίσης να παραλειφθεί να τονιστεί, πως ένα μέρος των γνώσεων προέρχεται από την προσωπική μου ενασχόληση ως ενεργό (άλλοτε) μέλος κόμματος και κοινωνικού κινήματος, και πως αυτού του είδους τα βιώματα δεν μπορούν παρά να έχουν συμβάλει περισσότερο ή λιγότερο σε αυτήν την εργασία. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού αυτής της εργασίας συγκεντρώθηκε και επεξεργάστηκε σε δύο βιβλιοθήκες: στη Bibliothèque de documentation internationale contemporaine (BDIC), και στο Centre Georges Pompidou. Έτσι, οι άμεσες γνώσεις για τις άλλες δύο χώρες είναι περιορισμένη. Στην παρούσα εργασία δεν παρατίθεται το σύνολο της σχετικής βιβλιογραφίας αλλά μόνο ένα μικρό της μέρος. Τέλος, να ευχαριστήσουμε την Κα Παντελίδου Μαλούτα που με τις παρατηρήσεις της και τις προτάσεις της μας βοήθησε να εμπλουτίσουμε την παρούσα εργασία και να εντοπίσουμε καινούριες, για μας, προβληματικές. Να ευχαριστήσουμε, επίσης, κάποιους φίλους που μας βοήθησαν στη συλλογή αλλά και στη μετάφραση των ισπανικών και ιταλικών κειμένων, καθώς και τον Χ. Αθανασιάδη για τις γλωσσικές παρατηρήσεις που έκανε πάνω στο κείμενο. Να μην παραλείψουμε να ευχαριστήσουμε και το Πολεμικό Ναυτικό, που φρόντισε να μας κρατάει τις μισές μέρες του μήνα μέσα στους κόλπους του, δίνοντάς μας έτσι άπλετο χρόνο δουλειάς μακριά από τους πολύβουους ρυθμούς της καθημερινότητας...

1. Ο ΤΥΠΟΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Αυτό που χαρακτηρίζει σε γενικές γραμμές τα κομμουνιστικά κόμματα είναι, από τη μια η γενική αποδοχή του «θετικού» ρόλου των κοινωνικών κινήματων και, από την άλλη η συνεχής προσπάθεια ελέγχου της δράσης και της ανάπτυξης των τελευταίων. Η τάση αυτή συνοδεύεται σε πολλές περιπτώσεις από ένα αίσθημα φόβου που διακατέχει τα εν λόγω κόμματα. Φόβου να μην «ξεπεραστούν» από άλλες πολιτικές ομάδες και οργανώσεις και χάσουν έτσι τον «πρωτοποριακό» τους ρόλο, ως εκφραστές της αντίθεσης απέναντι στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα. Ο S. Carillo, ένας από τους ιστορικούς ηγέτες του ισπανικού Κ.Κ., έλεγε χαρακτηριστικά: «Το κομμουνιστικό κόμμα πρέπει να δώσει σημασία και να δεθεί μ' αυτά (τα κοινωνικά κινήματα) [...] αλλά αυτά ποτέ δε θα μπορέσουν να υπερβούν τα πολιτικά κόμματα».⁴ Ενώ ο L. Longo, στην εισήγηση του στο 12ο συνέδριο του PCI τόνιζε ότι «η αναγνώριση της αυτονομίας» δε σημαίνει «πως ξεπεράστηκε ο ρόλος του κόμματος».⁵ Από την πλευρά της πάλι, η κεντρική επιτροπή του ΚΚΕ στο 13ο συνέδριο σημείωνε πως «το ΚΚΕ υποστηρίζει, ότι το μαζικό κίνημα πρέπει να λειτουργεί αυτόνομα και με αυτοτέλεια», όμως, «δεν είναι και δεν πρέπει να είναι κοινωνικά και πολιτικά ουδέτερο».⁶ Από τη μια λοιπόν εμφανίζεται μια έστω γενική και θολή παραδοχή του «προοδευτικού χαρακτήρα» των κοινωνικών κινήματων, αλλά από την άλλη τονίζεται διαρκώς ο «κυριαρχικός» (άλλα κόμματα προτιμούν την πιο απαλή λέξη «κεντρικός») ρόλος του κόμματος, που θα πρέπει να γίνεται σεβαστός από τα κινήματα. Από που λοιπόν πηγάζει αυτός ο φόβος του ξεπεράσματος; Γιατί, με άλλα λόγια, τα Κ.Κ. αισθάνονται ότι απειλούνται από τη ύπαρξη των κοινωνικών κινήματων;

Τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα θέτουν στα κομμουνιστικά κόμματα πολύπλοκα προβλήματα ιδεολογικής, κοινωνικής και θεσμικής μορφής, εξαιτίας του εντελώς απρόβλεπτου και ιδιαίτερου

4. L. Marcou, *Santiago Carillo: le communisme malgré tout*, PUF, Παρίσι 1984, σ. 85.

5. «Il rapporto di Longo al XII Congresso del PCI», *L'Unità*, 9 Φεβρουαρίου 1969.

6. «Θέσεις της κεντρικής επιτροπής για το 13ο συνέδριο», Σεπτέμβριος 1990, σ.

75. Πρέπει να σημειώσουμε πως το 13ο συνέδριο, που αποτελεί το τελευταίο συνέδριο του ΚΚΕ πριν τη διάσπαση του 1991, έχει τις πιο προωθημένες για την ιστορία του κόμματος θέσεις, που μπορούν να θεωρηθούν ως πολύ κοντά αυτών των υπόλοιπων ευρωκομμουνιστικών κομμάτων.

τρόπου που έχουν να ιεραρχούν τις θεματικές τους και να δρουν. Για παράδειγμα, στην Ιταλία του 1986, το Κόμμα βρέθηκε διχασμένο εξαιτίας της καμπάνιας που διοργάνωσαν οι νέοι για το δικαίωμα του ελεύθερου κάμπινγκ, ενάντια στους δημάρχους εκείνους που στα όρια της δικαιοδοσίας τους, απαγόρευαν αυτήν την πρακτική. Καθώς ανάμεσα σε αυτούς τους δημάρχους υπήρχαν και κομμουνιστές, το PCI βρέθηκε σε δύσκολη θέση, προσπαθώντας να κρατήσει τις ισορροπίες. Περισσότερο ακόμη εξυμμένες υπήρξαν οι σχέσεις του PCF με τους νέους, κατά την περίοδο των γεγονότων του Μάη του '68, όπου οι στιγμές έντασης διαδέχονταν η μία την άλλη και η ανταλλαγή χαρακτηρισμών ήταν στην ημερήσια διάταξη, καθώς οι αποστάσεις ανάμεσα στο σύνθημα «η φαντασία στην εξουσία» και το ΚΚΓ ήταν μάλλον τεράστιες.⁷ Άλλο τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η στάση των κομμουνιστών απέναντι στις φεμινίστριες. Όπως παρατηρεί και η Α. Kriegel, «απασχολημένοι κυρίως με το να καταγγείλουν την κατά φαντασίαν απειλή ενός πολέμου των φύλων που θα αντικαθιστούσε τον πόλεμο των τάξεων, οι κομμουνιστές δεν απέδωσαν παρά ένα σφιγμένο και περιορισμένο σεβασμό σε αυτές τις φεμινίστριες, που ονειρεύονταν να υπάρξουν αφ' εαυτού».⁸

Η δράση λοιπόν αυτών των κινημάτων ξεπερνά τις σταθερές λογικές των κομμουνιστικών κομμάτων (εργατική τάξη-πάλη των τάξεων-κομμουνιστική πρωτοπορία). Αυτά τα τελευταία υποχρεώνονται να υιοθετήσουν θέσεις και πρακτικές –συνχά πιεζόμενα από τη συγκυρία– έξω από τα καθιερωμένα τους πλαίσια. Γιατί για ένα Κ.Κ., τα πάντα οφείλουν σε γενικές γραμμές να υπαχθούν στο βασικό προσανατολισμό της πάλης των τάξεων. Από την εποχή του Λένιν και της Κλάρας Τσέτκιν αυτό αποτελεί ένα βασικό σημείο αναφοράς: να λύσουμε τη βασική αντίθεση και όλα τα άλλα αποτελούν δευτερεύοντα προβλήματα, που θα επιλυθούν στα πλαίσια της μελλοντικής σοσιαλιστικής κοινωνίας.⁹ Την ίδια όμως

7. Γύρω από αυτήν την περίοδο υπάρχει μια αρκετά εκτενής βιβλιογραφία. Σημειώνουμε συνοπτικά: R. Johnson, *The french communist party versus the students*, Yale University Press, Yale 1972. A. Touraine, *Le mouvement de Mai ou le communisme utopique*, Seuil, Παρίσι 1968. Cl. Journès, «Les interprétations communistes de Mai '68», *Pouvoirs*, No 39, Παρίσι 1986, σ. 25-35. Ph. Raynaud, «Le Parti communiste et Mai '68», *Pouvoirs*, τχ. 39, Παρίσι 1986, σ. 39-42.

8. A. Kriegel, *Les communistes français*, Seuil, Παρίσι 1985, σ. 83.

9. Για τη σχέση για παράδειγμα του ΚΚΕ και του φεμινισμού στο Μεσοπόλεμο βλ., Ε. Αβδελά - Α. Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Γνώση, Αθήνα 1985, σ. 50-54. και 93-97.

στιγμή, τα διάφορα κοινωνικά κινήματα κατακτούσαν διαμέσου του λόγου και της δράσης τους ένα ακροατήριο που είχε μια διπλή σημασία για τα κομμουνιστικά κόμματα, τόσο λόγω του μεγέθους του όσο και της δυναμικής του, καθώς τα άτομα που συμμετείχαν σε αυτά τα κινήματα ήταν νεαρής κυρίως ηλικίας, παθιασμένα, ριζοσπαστικοποιημένα και γενικά τοποθετημένα πολύ συχνά στο χώρο της αριστεράς.¹⁰ Έτσι λοιπόν, τα κοινωνικά κινήματα προσέλκνυαν ένα ακροατήριο προνομιακό για τους κομμουνιστές, το οποίο βρισκονταν υποχρεωμένοι, αν δεν ήθελαν να το χάσουν, να αφουγκραστούν και –κάποιες φορές– να υιοθετήσουν τις πολιτικές καθώς και τις ευαισθησίες του.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες αβεβαιότητας και αστάθειας, τα Κ.Κ. ανέπτυξαν στάσεις και συμπεριφορές που κυμαίνονται σε ένα μεγάλο εύρος. Από την κλασική πρακτική του έμμεσου οργανωτικού και ιδεολογικού ελέγχου (αυτό που ο Duverger αποκαλούσε «pouautage»¹¹ και που στην Ελλάδα για να αποδοθεί χρησιμοποιήθηκε ο όρος «κατέλωμα»), μέχρις σε ακραίες περιπτώσεις, την απόλυτη άρνηση. Η πολυμορφία αυτού που εμείς αποκαλούμε τύπο συμπεριφοράς σχετίζεται με ένα σύνολο παραγόντων: την κουλτούρα και τις παραδόσεις του κόμματος, το ρόλο των διανοουμένων στο εσωτερικό του, τις ευρύτερες κοινωνικές αξίες, την ισχύ του κινήματος και την ικανότητα του να κινητοποιήσει έναν ικανό αριθμό πολιτών. Τα κοινωνικά κινήματα που πήραμε ως βάση μας οδηγούν σε τρεις τύπους συμπεριφοράς: (α) την κλασική συμπεριφορά προσπάθειας ελέγχου, (β) την αμήχανη/αντιφατική συμπεριφορά, (γ) τη συμπεριφορά άρνησης.

Η πρώτη περίπτωση χαρακτηρίζει τις σχέσεις των κομμάτων αυτών με τα κινήματα νεολαίας. Σημαδεύεται από μια γενική αποδοχή, από την πλευρά του κόμματος, των διεκδικήσεων του κινήματος και, ταυτόχρονα, γίνεται φανερή η προσπάθεια να εντα-

10. Για παράδειγμα, η Ε. Βαρίκα, αναφερόμενη στο ελληνικό φεμινιστικό κίνημα, σημειώνει πως οι φεμινίστριες αναγνώριζαν στην αριστερά το προνόμιο της μοναδικής συνομιλήτριας, βλ., Ε. Βαρίκα «Αντιμέτωπες με τον εκσυγχρονισμό των θεσμών: ένας δύσκολος φεμινισμός», στο Ε. Λεοντίδου - Σ. Ammer (επιμ.), *Η Ελλάδα των γυναικών*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1992, σ. 70. Για το φοιτητικό/νεολαιίστικο κίνημα αρκεί κανείς να δει τα ποσοστά των κάθε λογής αριστερών παρατάξεων στις φοιτητικές ή μαθητικές εκλογές που έφταναν στην Ελλάδα το 90%, για να παρατηρήσει διά γυμνού οφθαλμού αυτή την ιδεολογική κυριαρχία της αριστεράς μέσα στους χώρους των κοινωνικών κινήματων.

11. Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Armand Colin, Παρίσι 1969, σ. 72.

χθούν οι διεκδικήσεις αυτές μέσα στο γενικότερο πλαίσιο εξυπηρέτησης των κομματικών στόχων. Τα Κ.Κ. θεώρησαν πως πολλά από τα αιτήματα των νέων μπορούσαν να ενταχθούν στην προβληματική της πορείας προς τον σοσιαλισμό/κομμουνισμό και οι νέοι να ενταχθούν στην υπηρεσία των αγώνων της εργατικής τάξης. Για παράδειγμα στις θέσεις του 12ου συνεδρίου του, το ΚΚΕ θεωρούσε πως «*οι σημερινές αναζητήσεις της νεολαίας τη φέρνουν σε πιο άμεση επαφή με τα μεγάλα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, με την ίδια την πάλη για την αλλαγή και το σοσιαλισμό*»¹² ενώ και οι Γάλλοι κομμουνιστές πιστεύουν πως μόνο αυτοί «*στήριξαν χωρίς καμιά αναστολή τις διεκδικήσεις του κινήματος των μαθητών και των φοιτητών*»,¹³ το 1986, γιατί το κίνημα είχε σε τελική ανάλυση, αντικαπιταλιστική κατεύθυνση. Δεν είναι εντέλει συμπτωματικό, πως σε αυτούς τους χώρους αναδείχτηκαν συνθήματα του τύπου «*φοιτητές-εργατιά ενωμένοι σα γροθιά*». Η προσπάθεια αυτή παίρνει το χαρακτήρα ενός οργανωτικού πολέμου, μιας διαρκούς συνωμοσίας μέσα στα πλαίσια του κινήματος, από την πλευρά των ενταγμένων στο κόμμα δυνάμεων. Το κόμμα υποχρεώνει τα μέλη του να συμμετάσχουν στις λειτουργίες του κινήματος, με σκοπό τόσο τον έλεγχο της πολιτικής του κινήματος όσο και τη στρατολόγηση μελών. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο, πως και οι τέσσερις νεολαίες αυτών των κομμάτων είχαν «*οργανώσεις βάσης*» στο χώρο των πανεπιστημίων, σχολείων κλπ., προσπαθώντας να επιτύχουν την όσο στενότερη σχέση ανάμεσα στο κίνημα και τον κομματικό φορέα που εκπροσωπούσαν. Βέβαια, παρόλο που ο επιθυμητός στόχος είναι ο απόλυτος οργανωτικός και πολιτικός έλεγχος, το Κόμμα βρίσκεται υποχρεωμένο να προσπαθεί να τηρεί τα προσήματα και να μην τραβάει τα πράγματα στα άκρα. Με άλλα λόγια, ο όποιος έλεγχος να μην υπερβαίνει τα όρια ανοχής των υπολοίπων, ώστε να δίνεται η εντύπωση πως το κίνημα λειτουργεί αυτόνομα.

Σε αντίθεση με το φοιτητικό/νεολαιίστικο κίνημα, η σχέση του φεμινιστικού κινήματος με τα κομμουνιστικά κόμματα είναι περισσότερο περίπλοκη. Τα γυναικεία κινήματα δεν ταυτίστηκαν ποτέ στο επίπεδο των στόχων με τα κομμουνιστικά κόμματα, ακόμη κι όταν κάποια από τα τελευταία προσπάθησαν να ανοίξουν τις πόρτες

12. «Θέσεις της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για το 12ο συνέδριο», Φεβρουάριος 1987, σ. 112.

13. Claude Lecomte, «Echec à la loi», *Cahiers du Communisme*, Ιανουάριος 1987, σ. 57-58.

τους στο γυναικείο λόγο. Είναι φανερό ότι η αντίθεση των τάξεων δεν μπορούσε ποτέ να χωρέσει την αντίθεση των φύλων. Από την άλλη όμως, η δυναμική και η εμβέλεια των γυναικείων κινημάτων που μπορούσαν να επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα το μισό σχεδόν του πληθυσμού, υποχρέωσε τα κόμματα αυτά να αποδεχτούν κάποια από τα αιτήματα των γυναικών, έστω κι αν δεν έδειχναν ιδιαίτερο ενθουσιασμό για το ιδεολογικό υπόβαθρο των αιτημάτων αυτών, ειδικά στις περιπτώσεις εκείνες που γινόταν σαφής αναφορά στο «διαταξικό» χαρακτήρα των γυναικείων προβλημάτων και διεκδικήσεων. Στην πράξη μπορούμε να πούμε ότι τα Κ.Κ. δεν αναγνώρισαν ποτέ τα γυναικεία κινήματα ως ανεξάρτητες οντότητες, ως αυτόνομες συλλογικές ταυτότητες, παρ' όλο που στο επίπεδο των διακηρύξεών τους δέχτηκαν ή καλύτερα ανέχτηκαν τα εν λόγω κινήματα. Έτσι στην προσπάθειά τους να δείχνουν και «φιλο-γυναικεία», τα κόμματα αυτά έφταναν συχνά σε αμήχανες ή παράδοξες συμπεριφορές και θέσεις. Στην Γαλλία, κατά την περίοδο του κοινού προγράμματος ο Duclos, ιστορικό ηγετικό στέλεχος του PCF, σε μια ομιλία του με θέμα «οι γυναίκες και το κοινό πρόγραμμα» αφιέρωσε περίπου τρία τέταρτα της ώρας στο κοινό πρόγραμμα, και μόλις ένα τέταρτο για τα γυναικεία προβλήματα. Στην Ισπανία, το PCE, στο μανιφέστο-πρόγραμμα της δεύτερης συνδιάσκεψης του το καλοκαίρι του 1975, κατέταξε το γυναικείο κίνημα στην ίδια κατηγορία με τα κινήματα των αγροτών και των ψαράδων, των δημοσίων υπαλλήλων, των ενώσεων των εμπόρων και των πολιτιστικών λεσχών, που όλα μαζί αγωνίζονταν για τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό!¹⁴ Στην Ελλάδα, το ΚΚΕ στις θέσεις για το 12ο συνέδριό του έχει μια μόνο παράγραφο για τις γυναίκες (ενώ για τη νεολαία αφιέρωσε 11 σελίδες) στο κεφάλαιο «Ανάπτυξη του μαζικού κινήματος και στόχοι της πάλης του», που ακολουθεί αυτές της τοπικής αυτοδιοίκησης, των σύγχρονων τεχνολογιών και του αθλητισμού, ενώ φυσικά οι θέσεις του σκοπεύουν να συγχρυστούν με «την αστική και μικροαστική προπαγάνδα που αναπαράγει [...] ψευτοσύγχρονες αντιλήψεις, ότι δήθεν το κύριο εμπόδιο στη δράση της γυναίκας είναι ο άνδρας».¹⁵ Ακόμη και το

14. Πρόγραμμα-μανιφέστο του ισπανικού κομμουνιστικού κόμματος, 1975.

15. «Θέσεις της Κεντρικής Επιτροπής για το 12ο συνέδριο», 1987, σ. 111. Πρέπει να σημειώσουμε πως το ΚΚΕ, στο αμέσως επόμενο συνέδριό του, μεταβάλει τις θέσεις του απέναντι στο γυναικείο ζήτημα, έχοντας ταυτόχρονα στοιχεία αυτοκριτικής, που κάνουν τα πράγματα ακόμη πιο δυσνόητα και αντιφατικά: «Το ΚΚΕ στην

πιο ανεκτικό στο φεμινισμό ΚΚΕ εσωτερικού παρουσίαζε αρνητικά αντανακλαστικά, όταν ερχόταν η στιγμή να υιοθετήσει πρακτικές που υπαγορεύονταν από τη φεμινιστική οπτική. Έτσι για παράδειγμα το 1982, το εκτελεστικό γραφείο, ενώ δέχτηκε την πρόταση του γραφείου γυναικών να γίνει συνδιάσκεψη γυναικών του ΚΚΕ εσ. και του «Ρήγα Φεραίου», διαφώνησε στο θέμα της ονομασίας αυτής της διαδικασίας και «η προτεινόμενη συνδιάσκεψη θα είναι Σύσκεψη γυναικών, γιατί ναι μεν οι γυναίκες -μέλη του κόμματος και η γυναικεία δουλειά έχουν ιδιομορφίες, αλλά όχι μέχρι το σημείο να μπορούν να πραγματοποιούν συνδιασκέψεις».¹⁶

Ο τύπος αυτός συμπεριφοράς των Κ.Κ. απέναντι στα γυναικεία κινήματα δε συνιστά, όπως στην προηγούμενη περίπτωση, ένα οργανωμένο σχέδιο ελέγχου κάποιου συλλογικού φορέα. Πρόκειται, κατά τη γνώμη μας, πολύ περισσότερο για μια σχεδόν ενστικτώδη αντίδραση μιας οργάνωσης, που δεν μπορεί να κατανοήσει εξ ολοκλήρου έναν τύπο πολιτικού λόγου και προσπαθεί τουλάχιστον να μην απειληθεί από αυτόν. Έτσι, η διαπάλη στο εσωτερικό των Κ.Κ. ανάμεσα στην ενσωμάτωση/αφομοίωση των γυναικείων αιτημάτων από τη μια, και την απόρριψη τους από την άλλη, είναι διαρκής.

Ο τρίτος τύπος συμπεριφοράς, η άρνηση, χαρακτηρίζει τη στάση των κομμουνιστών απέναντι στους ομοφυλόφιλους. Αν τμήματα του γυναικείου λόγου μπορούν να γίνουν αποδεκτά από τους κομμουνιστές, δε συμβαίνει το ίδιο και με τους ομοφυλόφιλους. Η ηθική των κομμάτων αυτών συμβαδίζει με αυτήν της κοινωνίας που τα περιβάλλει. Η κανονικότητα αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της κομμουνιστικής οργάνωσης. Όπως σημειώνει κι η Α. Kriegel, «[...] το Κ.Κ. επιβάλλει στα μέλη του να είναι σύμφωνα με τους κανόνες αυτής της κοινωνίας. Πράγματι, εξάλλου, οι «ιδιαιτεροι», πολυάριθμοι στις αναρχικές οργανώσεις -νόθοι, στραβοί, ομοφυλόφιλοι, συλλέκτες πεταλούδων, ναρκομανείς, φετιχιστές, όλοι αυτοί που έχουν εμμονές, όλες οι πολιτιστικές, θρησκευτικές,

---

πολύχρονη δράση του ανέδειξε την εργασία όρο της γυναικείας ισοτιμίας και χειραφέτησης. Ωστόσο, η σωστή αυτή προϋπόθεση σε μεγάλο βαθμό απολυτοποιήθηκε. Συχνά η απελευθέρωση των γυναικών ταυτίστηκε με την κοινωνική απελευθέρωση της εργατικής τάξης. Θεωρήθηκε, με απόλυτο τρόπο, ότι η λύση του προβλήματος ανάγεται μόνο στο σοσιαλισμό. [...] Να πρωτοστατήσει [το κόμμα] για την άρση προκαταλήψεων και φαινομένων ενός ιδιόμορφου κοινωνικού συντηρητισμού και στις γραμμές μας», Θέσεις της Κεντρικής Επιτροπής για το 13ο συνέδριο, 1990, σ. 82-93.

16. «Ωριμες πια αποφασίζουμε», Θούριος, Νο 155-156, 1982, σ. 22.

φιλοσοφικές μειονότητες, αυτοί που «αγαπούν πολύ» είτε είναι η μουσική, το σινεμά ή το κάμπινγκ— δεν πρέπει να αισθάνονται άνετα στις κομμουνιστικές οργανώσεις». ¹⁷ Η κοινωνία λοιπόν, που οι κομμουνιστές ονειρεύονται, δεν μπορεί να είναι αυτή του ομοφυλοφιλικού έρωτα και σ' αυτό το θέμα οι διατυπώσεις είναι πέρα για πέρα σαφείς. Ο G. Roussy, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΓΚΚ, έγραφε χαρακτηριστικά: «μήπως εμείς οι κομμουνιστές είμαστε υπέρ μιας κοινωνίας όπου θα κάνουμε έρωτα όπως πλένουμε τα χέρια μας; [...] Η επανάσταση δεν είναι στρατόπεδο, αλλά δεν είναι και μπορντέλο». ¹⁸

Οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι οι παραπάνω κατηγοριοποιήσεις γύρω από τη στάση των κομμουνιστικών κομμάτων απέναντι στα κοινωνικά κινήματα είναι γενικές και δε διακρίνουν τις «ειδικές» περιπτώσεις. Ο Ελλαδικός, για παράδειγμα, χώρος αποτελεί μια τέτοια ιδιαιτερότητα, αναφορικά με τη σχέση των Κ.Κ. με το γυναικείο ζήτημα και τις γυναίκες. Η «ύπαρξη μαζικών γυναικείων οργανώσεων με κομματική εξάρτηση, δίπλα σε ένα δραστήριο αλλά αριθμητικά περιορισμένο, σύνολο αυτόνομων φεμινιστικών ομάδων», ¹⁹ δηλαδή η ύπαρξη της Ομοσπονδίας Γυναικών Ελλάδας (ΟΓΕ) που ήταν εξαρτημένη από το ΚΚΕ, ²⁰ και της Κίνησης Δημοκρατικών Γυναικών (ΚΔΓ) που ήταν συνδεδεμένη με το ΚΚΕ εσ., μας οδηγούν να σκεφτούμε πως ο τύπος συμπεριφοράς των Ελλήνων κομμουνιστών απέναντι στο (αυτόνομο) φεμινιστικό κίνημα παρουσιάζει ουσιώδεις διαφορές με το υπόλοιπο δυτικό «πρότυπο». Ενώ δηλαδή το ΚΚΕ εσ. βρίσκεται κοντά σε αυτόν τον τύπο συμπεριφοράς που αποκαλέσαμε «αμήχανη/αντιφατική», το ΚΚΕ (τουλάχιστον μέχρι το 13ο συνέδριό του) βρίσκεται πιο κοντά σε αυτό που ονομάσαμε «άρνηση». Εντούτοις, δεν πρέπει να συγχέ-

17. A. Kriegel, *ό.π.*, σ. 210.

18. *L'Humanité*, 16.1.1976. Ένα στέλεχος του ΚΚΕ εσ. και της ΕΑΡ μας περιέγραψε με πόση ειρωνεία είχε αντιμετωπιστεί στο κόμμα του η πρόταση από την πλευρά κάποιων τραβεστί να έχουν έναν υποψήφιό τους στις λίστες των παραπάνω κομμάτων.

19. Μ. Παντελίδου Μαλούτα, «ΠΑΣΟΚ και σύστημα σχέσεων των φύλων», (υπό δημοσίευση) στο Χ. Βεργαράκης - Γ. Μαυρής - Μ. Σπουρδαλάκης (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*, Δελφίνι, Αθήνα. Για το ίδιο θέμα Ε. Βαρίκα, *ό.π.*, σ. 67-79.

20. Για παράδειγμα, η Ομοσπονδία Γυναικών Ελλάδας του ΚΚΕ στα πλαίσια του εορτασμού της ημέρας της γυναίκας πραγματοποιούσε πορεία γυναικών με θέμα «Βαλκάνια χωρίς πυρηνικά». *Ριζοσπάστης*, 8 Μαρτίου 1983.

ουμε τη συμπεριφορά αυτή με εκείνην που επιδεικνύουν οι κομμουνιστές απέναντι στα κινήματα των ομοφυλόφιλων. Σε αυτά τα τελευταία, οι κόκκινοι, αρνούνται ακόμη και το δικαίωμα να συγκροτήσουν μια συλλογική ταυτότητα, ενώ «παραχωρούν» στις γυναίκες το δικαίωμα να δημιουργήσουν κάποιες μορφές συλλογικά υποκειμένα, αλλά αρνούνται ολοκληρωτικά την κεντρική λογική και τις πρακτικές αυτών των υποκειμένων, καθώς θέλουν το φεμινιστικό κίνημα υποταγμένο στο σοσιαλιστικό ιδεώδες. Έτσι, για παράδειγμα, η Μ. Ράνου δε δίσταζε να γράψει στην *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, ότι οι γυναίκες συχνά παραπλανώνται στην προσπάθειά τους να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους: «*Παραδείγματα υπάρχουν: Στην Περσία, αμέσως μετά την ιρανική επανάσταση, έγινε προσπάθεια να υποκινηθούν οι Περσίδες ενάντια στο καθεστώς, με πρόσχημα το πρόβλημα του τσαντούρ. Μάλιστα, η τέτοια προσπάθεια ενισχύθηκε κι από το εξωτερικό, με διαμαρτυρίες συντηρητικών, αλλά και φεμινιστικών οργανώσεων που ποτέ δεν είχαν διαμαρτυρηθεί επί Σάχη...*».²¹

2. ΤΑ ΔΡΩΝΤΑ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ

Αναφερόμενοι στα δρώοντα υποκειμένα που συμμετέχουν στο εσωτερικό της σχέσης των κομμουνιστικών κομμάτων με τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με διαφορετικές κατηγορίες ατόμων: (α) αυτούς/ές που συμμετέχουν μόνο στα πλαίσια των οργανωτικών δομών του κόμματος, (β) αυτούς/ές που συμμετέχουν μόνο στα πλαίσια του κοινωνικού κινήματος και δεν έχουν σχέση με το/τα πολιτικά κόμματα, (γ) αυτούς/ές που συμμετέχουν ταυτοχρόνως στην πολιτική οργάνωση και το κοινωνικό κίνημα (αυτό που ονομάστηκε διπλή ένταξη).

Στην πρώτη κατηγορία κυριαρχεί μια καθαρά οργανωτική λογική. Τα κοινωνικά κινήματα γίνονται αντιληπτά ως το περιβάλλον εκείνο, όπου το κόμμα μπορεί να αντλήσει νέα μέλη και να αυξήσει την επιρροή του. Τα άτομα αυτά είναι ταυτισμένα με την ιδεολογία και τα άμεσα συμφέροντα του κόμματος και ενδιαφέρονται πάνω από όλα για τη σταθερότητα και το «καλό» της οργάνωσης. Φαίνεται πως αυτή η κατηγορία ανθρώπων παρούσα είναι συχνά έ-

21. Μ. Ράνου, «Γυναίκα και εκλογικοί στόχοι του ΚΚΕ», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τχ. 7-8, Αθήνα 1981, σ. 28-29.

van υψηλό βαθμό καχυποψίας απέναντι σε καθετί ξένο προς την οργάνωση, τις αξίες και τις πρακτικές της. Για να προσδιοριστεί αυτή η ομάδα, χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς ο όρος «κομματική γραφειοκρατία». Νομίζουμε, όμως, πως ο όρος είναι ανεπαρκής, γιατί δεν καλύπτει το σύνολο των επιπέδων του κόμματος και κυρίως γιατί ομογενοποιεί εντελώς διαφορετικές μερίδες ανθρώπων – από την ηγεσία έως τα απλά μέλη–, που η καθεμιά από αυτές θα πρέπει να εξεταστεί χωριστά.

Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται αυτοί που ταυτίζονται αποκλειστικά με ένα κοινωνικό κίνημα. Όλη η κοινωνικο-πολιτική τους δράση περνάει μέσα από τη συμμετοχή τους σε αυτό. Φαίνεται πως αυτή η ομάδα παρουσιάζει κάποιες ανάλογες στάσεις και συμπεριφορές με την προηγούμενη. Υψηλό βαθμό καχυποψίας απέναντι στον ξένο και κυρίως στον κομματικό λόγο, που συχνά τον αισθάνεται ως απειλή. Υψηλό βαθμό δυσκαμψίας (μη συμβιβασμού), και, εντέλει, εμφανίζονται συμπεριφορές δυσπροσαρμοστικότητας όταν οι συνθήκες αλλάζουν. Δε θα σταθούμε παραπάνω σε αυτήν την ομάδα, γιατί η μελέτη της υπερβαίνει τα όρια της δικής μας εργασίας και είναι νομίζουμε απαραίτητη μια ξεχωριστή εργασία γύρω από αυτό τον τύπο κοινωνικής και πολιτικής ένταξης και δράσης, ώστε να διαπιστωθεί και η ορθότητα των παραπάνω υποθέσεων.

Η τρίτη κατηγορία, αυτή δηλαδή που συμμετέχει ταυτόχρονα στο κόμμα και το κοινωνικό κίνημα, παρουσιάζει, κατά τη γνώμη μας, τα πιο πολύπλοκα χαρακτηριστικά. Τα άτομα αυτής της κατηγορίας βρίσκονται συχνά κομμένα στα δύο, ζώντας δύο πολιτικές ζωές. Από τη μια πλευρά, υπάρχει το κομμουνιστικό κόμμα που απαιτεί την πλήρη αφοσίωση και από την άλλη, υπάρχει το κίνημα με τις δικές του λογικές. Οι αντιδράσεις αυτής της ομάδας ανθρώπων απέναντι σε αυτήν τη σύνθετη πραγματικότητα που βιώνουν, εξαρτώνται από ένα σύνολο κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων, γεγονός που καθιστά αδύνατη κάθε προσπάθεια ακριβής πρόβλεψης.

Τα κομμουνιστικά κόμματα ήταν πάντοτε ευαίσθητα σε θέματα συμμετοχής των μελών τους σε άλλες οργανώσεις (συνδικάτα, νέα κοινωνικά κινήματα, πολιτιστικές λέσχες, κλπ.). Είναι χαρακτηριστικό, ότι τα καταστατικά όλων των κομμουνιστικών κομμάτων και οργανώσεων νεολαίας προσκαλούν τα μέλη τους να συμμετάσχουν ενεργά σε αυτά που αποκαλούν λαϊκά κινήματα. Όμως, το είδος συμμετοχής που επιθυμεί το κόμμα είναι αυστηρά προσδιο-

ρισμένο, καθώς απαιτείται από το μέλος να «παλεύει σταθερά και ακούραστα για την εφαρμογή στη ζωή της γραμμής και των αποφάσεων του κόμματος [...] Εφαρμόζει δημιουργικά τη γραμμή της ΚΝΕ, ακόμη και στις πιο σύνθετες και δύσκολες συνθήκες, με πρωτοβουλία αποφασιστικότητα και ψυχραιμία».²² Το μέλος, δηλαδή, μετατρέπεται στο γνωστό «ιμάντα μεταβίβασης». Αυτή η αποστολή απαιτεί από την πλευρά της οργάνωσης ένα βαθμό εμπιστοσύνης απέναντι στα μέλη της, αλλά και μια τεχνική ικανότητα επιτήρησης και τιμωρίας όλων των πιθανών παραβατών. Από την πλευρά του, το μέλος, ταυτισμένο με την πολιτική του οργάνωση, οφείλει να αντληθεί το ρόλο του ως απεσταλμένος και να συμπεριφερθεί ως σωστός κομμουνιστής. Με άλλα λόγια, ο κομμουνιστής φοιτητής είναι πρώτα κομμουνιστής και μετά φοιτητής, η γυναίκα κομμουνίστρια είναι πρώτα κομμουνίστρια και μετά γυναίκα.

Η πρακτική αυτή του «ιμάντα μεταβίβασης» αναπτύχθηκε, καταρχήν, στο χώρο του εργατικού συνδικαλισμού, σκληρού πυρήνα της κομμουνιστικής οργάνωσης. Είναι λοιπόν κατανοητό, πως οι κομμουνιστές εργάτες δε διανοήθηκαν ποτέ να δουν τις δύο ιδιότητες τους ως αντιθετικές ή έστω διαφορετικές, καθώς ό,τι θεωρούνταν καλό για το κόμμα θεωρούνταν αυτονόητα καλό και για την εργατική τάξη, που υποτίθεται πως μόνο αυτό εκπροσωπούσε. Εργάτης και κομμουνιστής είναι δύο ταυτότητες συμπληρωματικές, πράγμα που δεν ισχύει στις άλλες περιπτώσεις που εξετάζουμε. Με άλλα λόγια, τα κομμουνιστικά κόμματα ποτέ δεν αισθάνθηκαν ουσιαστικοί ενσάρκωτές άλλων κοινωνικών αιτημάτων πέραν αυτών της εργατικής τάξης.²³

Μπορούν να γίνουν, λοιπόν, κατανοητές οι ενδεχόμενες δυσκολίες που, για παράδειγμα, το μέλος της κομμουνιστικής νεολαίας αισθάνεται στην προσπάθεια του να ανταποκριθεί σε αυτήν τη διπλή ένταξη: Από τη μια ως νέος ταυτισμένος με τα αιτήματα, τις πρακτικές και την κουλτούρα του κινήματος του και, από την άλλη ενταγμένος σε μια πολιτική οργάνωση που απαιτεί από αυτόν ολοκληρωτική αφοσίωση.

22. Καταστατικό του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, Αθήνα 1987, σ. 5. Καταστατικό της Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδας, Αθήνα 1988, σ. 11. Και τα καταστατικά των άλλων κομμουνιστικών κομμάτων κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος.

23. Ακόμη και για την περίπτωση των αγροτών, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως υπήρξε πραγματικά ενσάρκωση των αιτημάτων του συνόλου του αγροτικού κόσμου από την πλευρά των κομμουνιστικών κομμάτων.

Τα δύο στοιχεία αυτής της ταυτότητας δε βρίσκονται σε καθεστώς διαρκούς ισορροπίας. Αντίθετα, πρόκειται για μια ανταγωνιστική συνύπαρξη, που οδηγεί συχνά στην υποταγή του ενός στοιχείου από το άλλο ή ακόμη και την εξαφάνιση ενός εκ των δύο. Ο Μ. Castels σημειώνει για παράδειγμα πως στην Ισπανία, οι κομμουνιστές που συμμετείχαν στα κινήματα πόλεων οδηγήθηκαν εκτός του PCE στο όνομα του κινήματός τους.²⁴ Το ίδιο γεγονός διαπιστώθηκε στο γυναικείο κίνημα, όπου πολλές φεμινίστριες «γκρίνιαζαν» γιατί «τα στελέχη που ασχολούνται με τη γυναικεία δουλειά αντιμετωπίζονται σαν 2ης κατηγορίας στελέχη»,²⁵ και εγκατέλειπαν το κόμμα στο όνομα της γυναικείας τους ταυτότητας.²⁶ Από την άλλη πλευρά, πολλά μέλη (τα περισσότερα;) των κομμουνιστικών κομμάτων λειτουργούσαν αποκλειστικά «ως πράκτορες» του κόμματός τους, χωρίς να αισθάνονται καμιά ουσιαστική σύνδεση με το κοινωνικό κίνημα που συμμετείχαν. Η ανταγωνιστική αυτή σχέση των δύο ταυτοτήτων σχετίζεται με το γεγονός ότι, στο άτομο δεν μπορούσαν εύκολα να συνυπάρξουν δύο τόσο ισχυρές συλλογικές ταυτότητες που απαιτούν την ολοκληρωτική ένταξη του ατόμου. Φτάνουν λοιπόν στιγμές, που το υποκείμενο δεν μπορεί να διαχειριστεί αυτήν την αντίθεση και επιλέγει υπέρ της μιας ή της άλλης ταυτότητας. Η περίπτωση των ομοφυλόφιλων είναι η πιο ακραία του είδους και το δίλημμα τίθεται αμείλικτο: κομμουνιστής ή ομοφυλόφιλος. Δεν είναι άγνωστο πως αρκετοί ομοφυλόφιλοι κομμουνιστές έκρυσαν με μεγάλη προσοχή τη σεξουαλική τους ταυτότητα, ειδικά στα πιο «ορθόδοξα» Κ.Κ. Πρέπει, βέβαια, να πούμε πως σε πολλές περιπτώσεις τα κινήματα λειτούργησαν ως πεδία αντιπαράθεσης του κομματικού λόγου. Στην ουσία πρόκειται τότε για ψευδείς ομάδες που τα μέλη τους δεν έχουν ούτε τον απαιτούμενο βαθμό συνοχής μεταξύ τους, ούτε και τον απαραίτητο βαθμό ταύτισης με την ομάδα, με συνέπεια να διευκολύνεται το έργο των κομματικών μηχανισμών και των κομματικών «πρακτόρων» στο εσωτερικό αυτών των κινήματων.

24. Μ. Castels, «Mouvements sociaux urbains et changement politique» στο Α. Touraine (επιμ.), *Mouvements sociaux d'aujourd'hui*, ό.π., σ. 202.

25. Νάσια Γιακοβάκη - Βένα Γεωργακοπούλου, «Για να τα πούμε στο συνέδριο», *Θούριος*, 1 Μαΐου 1980.

26. Για το θέμα αυτό βλ., Ε. Βαρίκα, ό.π., σ. 73. Μ. Ρεπούση, «Φεμινισμός-Πολιτική, πορείες αποκλίνουσες, παράλληλες ή συγκλίνουσες;», *Δίνη*, Νο 3, Αθήνα 1988, σ. 12-15. Β. Κωτσοβέλου - Μ. Ρεπούση, «Σκέψεις για την πολιτική ταυτότητα του φεμινισμού στην Ελλάδα», *Δίνη*, Νο 4, Αθήνα 1989, σ. 19-24.

Η οργάνωση βιώνει από την πλευρά της ένα ισχυρό πρόβλημα. Από τη μια επιθυμεί να διατηρήσει την καθαρότητα στις γραμμές της και να μη μολυνθεί από ξένες πρακτικές και ιδεολογίες και, από την άλλη χρειάζεται να αυξήσει την επιρροή της στο εξωτερικό από αυτήν περιβάλλον. Έχοντας, επομένως, επίγνωση αυτών των κινδύνων «μόλυνσης» των μελών της, η οργάνωση προσπαθεί να ενισχύσει την εξουσία και αυθεντία της, χρησιμοποιώντας τόσο τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης (πολιτικός λόγος, κύρος, συναισθηματικοί δεσμοί των μελών) όσο και τους μηχανισμούς καταστολής που διαθέτει (απειλή αποκλεισμού, μη εξέλιξη). Αυτό, βέβαια, καθόλου δε σημαίνει πως η δράση των υποκειμένων δεν μπορεί να ανατρέψει την κατάσταση και να δημιουργήσει σημαντικές αλλαγές. Το 1985, στην Ιταλία, ο υποψήφιος για τη θέση του γραμματέα της FGCI (Νεολαία του Κομμουνιστικού Κόμματος) δήλωνε δημόσια πως είναι ομοφυλόφιλος και πως πιθανή μη εκλογή του θα αποτελούσε πράξη ρατσιστικής διάκρισης από την πλευρά του κόμματος. Στην προκειμένη περίπτωση, το υποκείμενο χρησιμοποιούσε όλες τις δυνατότητες που του παρέχονταν, προκειμένου να εμποδίσει τους μηχανισμούς καταστολής και να αναπτύξει τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης.

Φαίνεται πως η στάση του κομμουνιστικού κόμματος απέναντι σε ένα κοινωνικό κίνημα εξαρτάται επίσης και από τα χαρακτηριστικά των μελών του που συμμετέχουν στο συγκεκριμένο κίνημα. Η ομάδα αυτή των υποκειμένων δίνει ένα σύνολο πληροφοριών (θα μπορούσαμε μάλιστα να τα βαφτίσουμε «ερεθίσματα»), που το πολιτικό κόμμα χρησιμοποιεί κατά τη διαδικασία συγκρότησης των θέσεων του. Οι πρώτες οικολογικές συλλογιστικές στο χώρο του PCI παράχθηκαν στους κόλπους της νεολαιίστικης οργάνωσής του, που μέλη της συμμετείχαν σε διάφορες καμπάνιες εναντίον των πυρηνικών αντιδραστήρων κάθε χρήσης. Το ίδιο συνέβη με το PCF και το ΚΚΕ εσ. και την οπτική τους γύρω από τα γυναικεία ζητήματα. Με άλλα λόγια, βλέπουμε να αναπτύσσονται στο εσωτερικό αυτών των οργανισμών ιδιότυπες ομάδες πίεσης, οι οποίες επιδιώκουν να εγγράψουν τη στάση και τη δράση τους μέσα στα πλαίσια της επίσημης πολιτικής του κόμματος. Πρόκειται για μια διαδικασία θεσμοποίησης που είναι περίπου κοινή σε όλα τα πολιτικά κόμματα, και όχι μόνο στα κομμουνιστικά. Βέβαια, η πολιτική οργάνωση παρουσιάζει συχνά αντιστάσεις και άμυνες απέναντι σε τέτοιου είδους πιέσεις και τότε είναι πιθανή η εμφάνιση της σύγκρουσης. Στην Ισπανία, το 1984, η αποχώρηση μερικών εκατο-

ντάδων μελών από τη νεολαία του κόμματος είχε ως επίσημη, τουλάχιστον, αιτία διαφωνίες γύρω από τις μεθόδους δράσης στο κίνημα νεολαίας.²⁷ Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στο ΓΚΚ κατά την περίοδο του Μάη του '68, καθώς και στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του '70.²⁸

Εντέλει, τα δρώντα υποκείμενα, όχι μόνο αυτά που έχουν μια διπλή ένταξη (κόμμα-κίνημα) αλλά όλοι αυτοί, που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, εμπλέκονται στη σχέση πολιτικό κόμμα-κοινωνικό κίνημα, έχουν ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των όρων αυτής της σχέσης. Δεν πρέπει να υποτιμηθεί, πως στο εσωτερικό τόσο των κομμάτων όσο και των κινήματων οι συγκρούσεις κάθε είδους βρίσκονται σε ημερήσια διάταξη, και πως αυτές περνούν υποχρεωτικά διαμέσου των ανδρών και των γυναικών που συμμετέχουν και διαμορφώνουν τις πολιτικές. Η Πολιτική Επιστήμη και η Κοινωνιολογία συχνά αμέλησαν να δώσουν την πρέπουσα σημασία σ' αυτόν τον απρόβλεπτο ανθρώπινο παράγοντα, υπερτονίζοντας το ρόλο κάποιων απρόσωπων δομών και σχέσεων. Η αναλυτική μελέτη των ανθρώπων, της προσωπικής πορείας τους, των ατομικών παθών και ιδιαιτεροτήτων τους παραμένει, κατά τη γνώμη μας, ένα πεδίο πολύ λίγο εξερευνημένο.

3. Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ

Η σύγκρουση αποτελεί ένα φαινόμενο πολύπλοκο και ομιχλώδες. Μπορούμε χονδρικά να θεωρήσουμε ως σύγκρουση «*τη διαδικασία κατά την οποία εμποδίζεται η λειτουργία των φυσιολογικών μηχανισμών αποφάσεων και, ένα άτομο ή μια ομάδα αισθάνεται δυσκολίες στο να πάρει μια απόφαση*».²⁹ Μπορούμε επίσης να ορί-

27. Δεν πρέπει πάντως να ξεχνάμε, πως σε αυτήν την περίοδο το PCE ήταν βουτηγμένο σε μια βαθιά πολιτική κρίση. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, το γενικό πλαίσιο να λειτούργησε ως επιταχυντής αυτής της σύγκρουσης ανάμεσα στο κόμμα και ένα τμήμα της νεολαίας του.

28. Βέβαια, η περίπτωση της «Β' Πανελλαδικής» έχει τις δικές της ιδιορρυθμίες και δεν πρέπει να θεωρηθεί μηχανιστικά ότι επρόκειτο για την πίεση από την πλευρά του κινήματος προς το κόμμα. Εντούτοις, ο τρόπος που έδρασαν τα διαγραφόμενα στελέχη και η δραστηριοποίησή τους, κυρίως στους χώρους του φοιτητικού κινήματος –και όχι η ένταξη τους ή η δημιουργία κάποιου άλλου κόμματος–, εμπεριέχει αρκετά από τα αναλυόμενα στο κείμενο χαρακτηριστικά.

29. J.H. March - H.A. Simon, *Les organisations*, Dunod, Παρίσι 1979, σ. 111.

σουμε τη σύγκρουση και ως «την κατάσταση κατά την οποία τα δρώντα υποκείμενα είτε ακολουθούν στόχους και υπερασπίζονται αντιθετικές αξίες, είτε ακολουθούν ταυτοχρόνως τους ίδιους στόχους με ανταγωνιστικό τρόπο».³⁰

Αυτοί οι δύο διαφορετικοί, αλλά όχι αντιθετικοί μεταξύ τους, ορισμοί μας οδηγούν να αντιληφθούμε πως το φαινόμενο της σύγκρουσης εκφράζεται με πολλούς τρόπους και παίρνει διάφορες μορφές. Παρατηρώντας το φαινόμενο της σύγκρουσης μέσα στα πλαίσια της σχέσης κομμουνιστικού κόμματος-κοινωνικών κινήματων, μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο βασικούς τύπους σύγκρουσης: (α) η σύγκρουση της «μη κατανόησης», (β) η σύγκρουση «ενσωμάτωσης/αυτονόμησης».

Ο πρώτος τύπος αντιπροσωπεύει το αποτέλεσμα μιας αμοιβαίας κατάστασης μη κατανόησης από τις δύο πλευρές. Μπορούμε να παρατηρήσουμε από κοντά αυτήν τη «μη κατανόηση», εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στα ευρωπαϊκά Κ.Κ. και τα κινήματα ομοφυλόφιλων. Η αντίθεση τους βασίζεται στην απομόνωση του ενός από τον άλλον και αυτή η απομόνωση οδηγεί αναπόφευκτα σε συγκρούσεις που χαρακτηρίζονται από μια αμοιβαία περιφρόνηση. Οι δύο αυτές πλευρές, μη έχοντας κάποιο κοινό σημείο αναφοράς, δεν μπορούν παρά να θεωρούν ο ένας τον άλλον εχθρό. Ο J. Girard έγραφε, για παράδειγμα, πως πολλοί κομμουνιστές θεωρούσαν τους ομοφυλόφιλους δυνάμει προδότες, γιατί πίστευαν πως δεν μπορούσαν να θυσιάσουν την προσωπική-ερωτική τους ζωή στο βωμό της συλλογικής δράσης και πως έτσι αποτελούσαν εύκολο στόχο για την αστυνομία, καθώς μπορούσαν να μετατρέπονται χωρίς δυσκολία σε χαφιέδες.³¹ Φαίνεται πως η θέση αυτή δεν προέρχεται μόνο από μια παραδοσιακού τύπου αντίληψη για την ερωτική πρακτική, αλλά και από μια πλήρη έλλειψη σχέσεων ανάμεσα σε κομμουνιστές και ομοφυλόφιλους. Μια τέτοια απομόνωση δείχνει πως αυτός ο τύπος σύγκρουσης δεν μπορεί να έχει εξέλιξη. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της σχέσης είναι ο λόγος. Όπως, δηλαδή, δεν υπάρχει στην ουσία πραγματική σχέση, έτσι δεν υπάρχει και πραγματική σύγκρουση. Οι όποιες αντιπαραθέσεις εντοπίζονται σε ένα λεκτικό κυρίως επίπεδο, καθώς δεν υπάρχει δράση η οποία να μπορεί να φέρει σε επαφή τις δύο πλευρές. Η μόνη εξέλιξη που εμφανίζεται

30. H. Touzard, *La médiation et la résolution des conflits*, PUF, Παρίσι 1977, σ. 395.

31. J. Girard, *Le mouvement homosexuel en France*, Syros, Παρίσι χ.χ., σ. 84. Κατά τη γνώμη μας ο ίδιος μύθος κυριάρχησε και στον ελλαδικό κομμουνιστικό χώρο.

είναι οι διακυμάνσεις της επιθετικότητας και της περιφρόνησης. Έτσι μπορούμε να επαναλάβουμε πως η σύγκρουση αυτού του τύπου δεν επιφέρει σημαντικές αλλαγές των θέσεων των δρώντων υποκειμένων και των ομάδων μέσα στις οποίες συμμετέχουν. Κατά βάση ενισχύει την αποξένωση της μιας ομάδας από την άλλη και δημιουργεί μια παράδοση σύγκρουσης, που στηρίζεται στην πλήρη απουσία σχέσεων και την κυριαρχία των προκαταλήψεων.

Ο δεύτερος τύπος σύγκρουσης παρατηρείται στην περίπτωση της σχέσης ανάμεσα στα γυναικεία και νεολαιίστικα κινήματα από τη μια, και το πολιτικό κόμμα από την άλλη, και παρουσιάζει ουσιώδεις διαφορές σε σχέση με την προηγούμενη περίπτωση. Η σύγκρουση εδώ είναι το αποτέλεσμα της εκδηλωμένης επιθυμίας και των δύο πλευρών να επιδράσουν ο ένας πάνω στον άλλο, να καθορίσουν τη φυσιογνωμία τους, και να επεκταθεί ο καθένας στο ζωτικό χώρο του άλλου.³²

Είναι γνωστό, ότι το πολιτικό κόμμα επιθυμεί να ελέγχει το εξωτερικό περιβάλλον του, να σχηματίζει παράλληλες οργανώσεις και να τις χρησιμοποιεί μέσα στο πολιτικό πεδίο και ενάντια στα αντίπαλα κόμματα ως δούρειους ίππους. Είναι, όμως, επίσης γνωστό, όπως υπογραμμίζουν οι Crozier - Friedberg,³³ ότι ένα υποκείμενο ή μια οργάνωση δεν μπορεί να ασκήσει την εξουσία του/της πάνω στους άλλους και να τους καθοδηγήσει εκεί που θέλει, εάν δεν επιτρέπει και σ' αυτούς με τη σειρά τους να επιδράσουν πάνω του/-της. Αυτή η ιδέα μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή, αν σκεφτούμε την προηγούμενη περίπτωση των κινήματων των ομοφυλόφιλων και της σχέσης τους με τα Κ.Κ. Το πολιτικό κόμμα, λοιπόν, επιθυμώντας να ελέγξει τα κινήματα των γυναικών και των νέων, αφήνει εκ των πραγμάτων στο εσωτερικό του ανοιχτά πεδία που επιτρέπουν στα κινήματα να εγγράψουν εκεί τις θέσεις και πρακτικές τους. Στα ανοιχτά αυτά πεδία, η εγγραφή ιδεολογικού λόγου και πρακτικών δε γίνεται «ειρηνικά», αλλά με μάλλον πολεμικό πνεύμα.

32. Πρέπει να έχουμε και εδώ υπόψη μας τις ιδιαιτερότητες από χώρα σε χώρα, από κόμμα σε κόμμα και από κίνημα σε κίνημα. Αν, δηλαδή, οι ιταλίδες φεμινίστριες βρέθηκαν σε μια σχέση αλληλεπίδρασης με το PCI, το ελληνικό φεμινιστικό κίνημα διόλου δε φάνηκε να ενδιαφέρεται να επιδράσει πάνω στο ΚΚΕ, ενώ ένα τμήμα του αντίθετα διατήρησε σχέσεις «διαλεκτικής έντασης» (όρος προσφιλής στους ανανεωτικούς κομμουνιστές) με το ΚΚΕ εσ.

33. M. Crozier - E. Friedberg, *L'acteur et le système*, Seuil, Παρίσι 1977, σ. 179.

Εμφανίζεται συχνά η αντίληψη, πως η διάθεση παρέμβασης προέρχεται πάντα από την πλευρά του κόμματος και πως το κοινωνικό κίνημα, σε τελική ανάλυση, αντιδρά και αμύνεται προσπαθώντας να διαφυλάξει την όποια αυτονομία του. Δεν είναι αλήθεια. Το κοινωνικό κίνημα, όταν κυρίως αισθάνεται ισχυρό, επιθυμεί διακαώς να επεκταθεί μέσα στους χώρους του κόμματος, να το «αποικίσει». Ιδιαίτερα μάλιστα, όταν το κοινωνικό κίνημα δεν επιθυμεί να μετατραπεί σε πολιτικό κόμμα, που θα επιδιώκει να μονοπωλεί ένα είδος λόγου, τότε ο στόχος του είναι η διαρκής εγγραφή των θέσεων του στο σύνολο των πολιτικών (και όχι μόνο) θεσμών.³⁴ Είμαστε μάρτυρες περιπτώσεων όπου το κόμμα βρίσκεται αμυνόμενο απέναντι στην βουλμία του κινήματος (θα έπρεπε, για παράδειγμα, να σκεφτούμε την τρομερή «επιθετικότητα» του οικολογικού κινήματος, που αρκετές φορές εξανάγκασε τα κόμματα να υιοθετήσουν τις θέσεις του).

Από την άλλη πλευρά πάλι, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η σχέση κομμουνιστικού κόμματος και κοινωνικού κινήματος είναι μια άνιση σχέση. Η θεσμική ισχύ του πρώτου, ο όγκος του, η ιστορία του, οι μηχανισμοί του και τέλος η οικονομική του δύναμη ζυγίζουν πολύ βαριά στους συχνά αδύνατους ώμους των κοινωνικών κινήματων, που δεν έχουν παρά να αντιπαρατάξουν την ορμή και τον ενθουσιασμό των μελών τους και κάποτε, μια γενική συμπάθεια που μπορεί να έχουν κερδίσει στο σύνολο του κοινωνικού κορμού.

Η σύγκρουση ενσωμάτωσης/αυτονόμησης δεν είναι απλά μια λεκτική διαπάλη. Συχνά μάλιστα οι λέξεις κρύβουν τις πραγματικότητες. Τα κρυφά παιχνίδια επιρροής κυριαρχούν πάνω στον επίσημο λόγο, που αδυνατεί να εκφράσει τις πολύπλοκες φάσεις

34. Δε θέλουμε να υπεισέλθουμε στη συζήτηση γύρω από τη διάθεση «θεσμιοποίησης» των αιτημάτων των κοινωνικών κινήματων. Αυτό που ίσως δογματικά ισχυρίζομαστε πως συμβαίνει είναι ότι, ανεξαρτήτως της θέλησης των υποκειμένων που συμμετέχουν σε ένα κοινωνικό κίνημα, οι θέσεις του κινήματος έχουν την τάση να εγγράφονται στους θεσμούς. Γύρω από αυτό το θέμα βλ. μεταξύ πολλών άλλων: Α. Touraine, *Le mouvement de Mai ou le communisme utopique*, Seuil, Παρίσι 1968. Α. Touraine, *Le retour de l'acteur*, Fayard, Παρίσι 1984. Pierre Rosanvallon, *La question syndicale*, Pluriel, Παρίσι 1988. C. Castoriadis, «Les mouvements des années soixante», *Pouvoirs*, No 39, Παρίσι, σ. 107-116. Σε ελλαδικό επίπεδο, βοήθηκα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα τη συζήτηση αυτή στο χώρο του φεμινισμού: Μ. Παπαγιαννάκη - Α. Φραγκουδάκη, «Μήπως το καινούριο «δικό μας δωμάτιο» έχει ένα μπαλκονάκι που βλέπει στον γκρεμό;», *Δίνη*, τχ. 4, Αθήνα 1989, σ. 10-12. Ε. Βαρίκα, *ό.π.* Μ. Παντελίδου Μαλούτα, *ό.π.*

που περνάει η σύγκρουση. Γι' αυτό, άλλωστε, όταν οι σχέσεις εκρήγνυνται και οι αντιθέσεις έρχονται στην επιφάνεια, ο απλός παρατηρητής κινδυνεύει να αιφνιδιαστεί από την ταχύτητα που μπορεί να πάρουν οι εξελίξεις. Σε μια τέτοια φάση τα κομμουνιστικά κόμματα είναι έτοιμα, ως ύστατη βέβαια λύση, να επιχειρήσουν τη διάσπαση/διάλυση του κινήματος (το αντίθετο είναι μάλλον σπάνιο αν όχι εντελώς αδύνατο), αποσύροντας τις οργανωμένες δυνάμεις τους από το κίνημα, στην προσπάθεια τους να περιορίσουν τις όποιες ζημιές. Βέβαια, η λύση αυτή δεν είναι χωρίς τραύματα για το κόμμα, οι απώλειες του είναι σημαντικές και επιπλέον (ίσως και το πιο σημαντικό) χάνει αυτόματα την όποια ικανότητά του να επιδράσει στο σύνολο του κινήματος. Γι' αυτό και οι προσπάθειές του προσανατολίζονται στην αθόρυβη επίλυση των αντιθέσεων, άλλοτε με συμβιβασμούς κι άλλοτε απλά δείχνοντας ανοχή, ώστε η ισχύ και το κύρος του να παραμείνουν ισχυρά στο εσωτερικό του κινήματος, ακόμη και σε στιγμές που φαίνεται πως χάνει έδαφος. Φυσικά, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το κοινωνικό κίνημα δεν είναι ένας ομογενοποιημένος χώρος που αντιμετωπίζει το εξωτερικό του περιβάλλον ως έναν ενιαίο πεδίο. Το κίνημα είναι πάντοτε διαιρεμένο από την ύπαρξη πολλών λογικών και πολλών ομάδων και μια από αυτές μπορεί να είναι και η κομμουνιστική.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εξέταση της σχέσης ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της ευρωπαϊκής Μεσογείου και κάποια από τα κοινωνικά κινήματα αναδεικνύει την ύπαρξη μιας πολυμορφίας, που μας δυσκολεύει στο να εντοπίσουμε ανστηρές αιτιοκρατικού τύπου σχέσεις. Η εξέλιξη αυτών των σχέσεων προσδιορίζεται ταυτόχρονα από σταθερούς αλλά και ασταθείς παράγοντες, που ο καθένας επενεργεί με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο και απαιτείται εκ των πραγμάτων μια ειδική μελέτη για καθέναν από αυτούς. Στη σύντομη αυτή εργασία θελήσαμε να φωτογραφίσουμε κάποιους από αυτούς τους παράγοντες, καθώς και κάποια από τα αποτελέσματα που μπορεί να έχουν. Ταυτόχρονα αναδείξαμε μερικές από τις πολιτικές εκείνες διαδικασίες που συνέβαλαν σε αλλαγές προσανατολισμού και θεματολογίας στα ευρωπαϊκά Κ.Κ. Τα κόμματα αυτά δεν αντιμετω-

πισαν, εντέλει, με τον ίδιο σταθερό τρόπο τα κοινωνικά κινήματα, υπέστησαν σοβαρές ρωγμές και αλλοιώσεις στην πολιτική τους συμπεριφορά και οδηγήθηκαν σε μεγάλες αλλαγές στην πολιτική τους γραμμή. Οι αλλοιώσεις αυτές, που δεν είναι πάντα ούτε της ίδιας έντασης ούτε και της ίδιας ποιότητας, είχαν σοβαρές συνέπειες στην ίδια τη φυσιογνωμία αυτών των κομμάτων. Για να μιλήσουμε περισσότερο θεωρητικά, στην εργασία αυτή αντιμετωπίσαμε τα Κ.Κ. σαν ευσταθή συστήματα που έχουν όμως πεδία αστάθειας στο εσωτερικό τους, έστω κι αν αυτά τα πεδία βρίσκονται στην περιφέρεια του συστήματος. Σε αυτά τα πεδία αστάθειας ή τις ζώνες αβεβαιότητας, για να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο των Crozier-Friedberg, εμφανίζεται ο λόγος των κοινωνικών κινήματων. Φαίνεται, όμως, πως αυτά τα πεδία αστάθειας επηρεάζουν συχνά πυκνά και τα ευσταθή σημεία του συστήματος, και τότε είμαστε μάρτυρες ευρύτερων αναταραχών και αναδιατάξεων στο χώρο του κόμματος. Πότε όμως συμβαίνει αυτό; Ποια είναι, δηλαδή, η κρίσιμη τιμή αστάθειας η οποία μπορεί να επηρεάσει το σύνολο του συστήματος; Σε αυτά τα ερωτήματα δεν έχουμε προς το παρόν απαντήσεις. Όμως, για να καταλάβουμε τη σημασία τους, δεν έχουμε παρά να αναρωτηθούμε εάν είναι συμπτωματικό ότι τα Κ.Κ. εκείνα που δέχτηκαν τις μεγαλύτερες επιδράσεις από τα κοινωνικά κινήματα οδηγήθηκαν σε μια άρση του κομμουνιστικού τους χαρακτήρα (PCI, ΚΚΕ εσ., και κατά δεύτερο λόγο το PCE). Για να μην αναφερόμαστε και σε άλλες περιπτώσεις, όπως αυτές του αγγλικού και σουηδικού Κ.Κ., καθώς επίσης και του ολλανδικού που στο τέλος απορροφήθηκε ολοκληρωτικά από τα γυναικεία και οικολογικά κινήματα.

Οποιαδήποτε, βέβαια, απόπειρα γενίκευσης εμπεριέχει ισχυρούς κινδύνους λάθους και αυθαιρεσίας, γι αυτό και θελήσαμε να περιοριστούμε στην εξέταση ενός τύπου κόμματος και τριών μόνο κοινωνικών κινήματων. Παραταύτα, δε μας διαφεύγει η αίσθηση πως και σ' αυτό το περιορισμένο (;) πεδίο έρευνας οι παρατηρήσεις και οι υποθέσεις μας μπορεί να εμπεριέχουν ισχυρές δόσεις σφάλματος.